

АБСОЛЮТНА ТА ВІДНОСНА БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ТА СПЕЦИФІКА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Дослідження добробуту та стратегій його підвищення безпосередньо пов'язано з аналізом тих викликів, що створюють додаткові ризики для досягнення високої якості людського життя. Одним з таких важливих викликів є проблема бідності, що перешкоджає забезпеченню базових матеріальних потреб людини, проте також має значний опосередкований вплив й на інші аспекти добробуту людини, її емоційний та психологічний стан. Тому в рамках дослідження пріоритетних напрямків підвищення добробуту актуальним питанням є аналіз показників бідності та їх динамічного тренду, а також специфіки змін у відповідь на вплив зовнішніх факторів із зовнішніми факторами.

Показники рівня та якості життя населення в Україні впродовж тривалого періоду не мали стабільного зростання: після 2008 р. окремі позитивні зрушення відбувалися впродовж двох-трьох років поспіль, проте стабільного позитивного тренду не спостерігалось в період 2008-2015 рр. З 2016 р. розпочалися стабілізаційні процеси в економіці та намітилися позитивні тенденції в рівні життя, які вже наступного року вплинули на ситуацію з бідністю. Впродовж 2017-2019 рр. Україна демонструвала впевнене зростання доходів та зменшення масштабів бідності, і мала реальні шанси в найближчій перспективі досягти за рівнем бідності найкращого значення, зафіксованого до фінансово-економічної кризи 2008 р. Проте, в ситуацію втрутилася світова криза, спричинена пандемією covid-19. У 2020 р. показники рівня та якості життя зазнали відчутного падіння: середньодушові сукупні витрати домогосподарств у співставних цінах базового року зменшилися на 4,3%, а частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств помітно зросла (з 48,4 до 52,1%), подолавши психологічну відмітку у 50%, що відображає погіршення рівня життя українців. До того ж, у 2020 р. вперше після 2016-го відбулося зростання рівня абсолютної бідності – частка населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму збільшилася з 41,3% до 47,2% (Рис. 1) [1].

Для аналізу відносної бідності в Україні використовується відносна межа, що дорівнює 75% медіанних доходів (витрат). Такий поріг було узгоджено ще 1999 р. зі Світовим банком – головною міжнародною структурою з методології оцінювання бідності [2]. Як відображено на Рис.1, оцінки рівня абсолютної бідності за критерієм «сукупні витрати нижче

фактичного прожиткового мінімуму» є значно вищими за розрахунки відповідно до методології Світового банку та демонструють помірніші темпи зниження рівня бідності в Україні у період 2016-2021 рр., а саме з 58,6% у 2016 до 39,1% у 2021 р.

Рисунок 1. Динаміка рівня абсолютної та відносної бідності в Україні у 2016-2022 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних з джерел [1, 3, 5]

За даними Світового банку до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну показник відносної бідності мав сталу тенденцію до зменшення і у 2021 р. досяг мінімального значення 5,5% за офіційною методикою розрахунку, проте війна збільшила цей показник майже в'ятеро, залишивши майже кожного четвертого українця за межею бідності. Згідно з останніми дослідженнями науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України 67% українців опинилися у 2023 р. за межею абсолютної бідності, що складає 20 мільйонів осіб, які проживають на підконтрольній Україні території [3].

Після 2014 р., коли почалися серйозні економічні проблеми, пов'язані насамперед з військовими діями на сході, для визначення рівня абсолютної бідності в Україні почали використовувати прожитковий мінімум у фактичних ринкових цінах, який приблизно удвічі перевищує офіційний. І саме за цим критерієм з 2014 р. досліджується фактична динаміка абсолютної бідності. У 2001 р. за критерієм “сукупні витрати на споживання, що є нижчими за прожитковий мінімум у фактичних ринкових цінах” за межею абсолютної бідності знаходилося 69% населення України, а

у 2021 р. — 39%, тобто спостерігався очевидний прогрес. І хоча були серйозні коливання, але Україна підійшла до військового вторгнення у 2022 р. з покращеними показниками, і рівня життя, і бідності, що відображали тенденцію до подальших позитивних змін [3].

На жаль, за 2022-2023 рр. державна статистика має звужений перелік фактичних даних, оскільки під час війни демографи і соціологи мають обмежені можливості для проведення певних обстежень та досліджень. Тому дані 2022-2023 рр. — це переважно результати моделювання та експертні оцінки. За змодельованими даними, у 2022 р. бідність становила 60%, а у 2023 — 67%. Відповідно до прогнозних оцінок рівня бідності в Україні Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи частіше до категорії бідного населення потрапляють домогосподарства з дітьми - 43,9% (згідно з оцінками 2021 р.). Різниця у рівні бідності спостерігається також за типами поселень: життя в селі є суттєво біднішим, ніж в місті, хоча рівень бідності міського населення зростає більш стрімкими темпами відповідно до прогнозних сценаріїв на 2022 р. [4].

Суттєве погіршення матеріального стану українців відбулося внаслідок повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну на початку 2022 р. Так, сім'ї, які ще до нового етапу війни 2022 р. відносилися до категорії бідного населення за офіційними критеріями бідності, а в результаті воєнних дій втратили майно через евакуацію чи руйнування помешкання — опинилися на межі виживання і потрапили у повну залежність від підтримки держави та волонтерів. Також з'явилась нова категорія бідного населення, до якої можна віднести сім'ї, які раніше мали певні заощадження та непогану роботу, тому мали досить низькі ризики бідності, але внаслідок бойових дій втратили майно, а часто й роботу, і опинилися за межею бідності. За результатами дослідження компанії Postmen, у якому взяли участь 1169 респондентів шляхом он-лайн анкетування, 53% українців зазначили зменшення доходів у 2023 р. порівняно з доходами 2022 р., при чому у 30% респондентів доходи «значно зменшились». Також у більшості співвітчизників у 2023 р. зросли витрати порівняно з 2022 р. внаслідок збільшення інфляції — таку тенденцію зазначили дві третини опитаних, зокрема 35% респондентів розповіли про значне зростання їхніх витрат порівняно з 2022 р., що свідчить про відчутне скорочення реальних доходів українців у 2023 р. [6].

Підсумовуючи, слід зазначити, що на відміну від довоєнних позитивних трендів скорочення рівня абсолютної та відносної бідності в Україні до 2021 р. включно, що відображає здатність української економіки до відновлення у відповідь на зовнішні виклики, повномасштабна війна 2022

р. унеможливила дотримання традиційних соціальних норм і реалізацію звичних політичних програм, поглибивши у 2023 р. й так зростаючу матеріальну кризу українців. Руйнівні наслідки війни важко переоцінити, адже дві третини населення опинились за межею абсолютної бідності, а внутрішньо переміщені особи та ті, що постраждали від бойових дій, стали повністю залежними від державної та волонтерської допомоги. Таке суттєве збільшення частки бідного населення потребує особливої уваги з боку держави, розробки нових дієвих інструментів соціальної політики та підвищення ефективності поточних механізмів соціального захисту, що нададуть базову матеріальну підтримку вразливим категоріям населення.

Список використаних джерел

1. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу / Е. М. Лібанова; Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи; Умань: "Сочінський М.М.", 2020. 456 с.
2. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., н-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи; Київ, 2023. 190 с.
3. Черенько Л.М. Повідомлення НАН України від 19.10.2023 про динаміку бідності в Україні. *Прес-служба НАН України*. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10651>.
4. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf>
5. Як змінювався рівень бідності в Україні. *Аналітичний портал "Слово і діло" від 04.05.2023*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-bidnosti-ukrayini>.
6. Угніва С. Рахуємо гроші. Як змінилися доходи і витрати українців останнім часом за їхньою власною оцінкою — дослідження Postmen. *Новинний сайт NV від 11.12.2023*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/dohodi-i-vitrati-ukrajinciv-v-2023-roci-yak-zminilisya-v-kogo-vidsutni-zberezheniya-novini-ukrajini-50375439.html>.
7. Abakumova, J., Primierova, O. (2018). Economic Growth, Globalisation and Income Inequality: The Case of Ukraine. *Economics*, 10, 11th.